

GETTÓBÓL GETTÓBA

– a magyarországi zsidóság
1945 utáni történetéről

John Edwards a kora újkori európai zsidóságról írt szép esszéjében a hagyományos, elbeszélő zsidó historiográfiát a *lacrimoso*¹ jelzővel illette. Edwards a Graetz-től a kortársakig ívelő keresztény–zsidó történelem zsidó leíróit a „külső”, keresztény történelem iránti passzív megközelítéssel jellemezte. A hagyományos zsidó historiográfia befelé forduló szemlélete okán nem foglalkozott a zsidó–nem zsidó társadalmak együttélésével: a külső világ története annyiban volt érdekes számára, amennyiben az – az esetek többségében – erőszakosan beavatkozott a zsidóság külön – és különös – belső történelmébe.²

A kortárs zsidó, főként izraeli kollektív történelmi tudat hagyományait és mai megjelenési formáit elemző monográfiában Yael Zerubavel izraeli történész a zsidó történelem „bináris” (cionista) modelljéről beszél. A zerubaveli elemzés szerint a – modern zsidó nemzettudatot (is) megalkotó – nagy XIX–XX. századi történelmi összefoglalók (Graetz, Dub-

nov, Baron)³ és a modern, politikai cionizmus talaján létrejött zsidó történelemszemléletet nagyfokú végletesség jellemzi. Eszerint – a történelmi kontinuitás alapját képező – antikvitás az aranykor, amelyhez a diszkontinuitás évszázadait (évezredeit) jelentő szétszórattatást követően, beteljesítő „happy end”-ként tér(t) vissza a zsidó történelem. Semmi csodálatraméltó nincs abban a jelenségben, hogy – ellentétben az antikvitás aranykorával – a száműzöttetés évszázadainak történelme egyértelműen és egyszerűen negatív és tragikus történetként jelenik meg a zsidó történelmi tudatban.⁴ Ez a hagyomány az évszázados együttélést és annak *lehetséges* történetét, történelmét ignorálta.⁵

Minden történelmi munka sajátja a klaszifikáció és a szelekció. Ez különösen igaz a nagy, általános összefoglaló munkákra. A legújabb magyar zsidó tárgyú történelmi munkák is elsősorban *lacrimoso* hangnemben tárgyalják akár épp az 1945-öt követő időszak történéseit, miközben elkerülhetetlenül diskurálnak egy évszázados, ma is virulens szellemtörténelmi hagyománnyal, amelynek középpontjában az ún. „zsidó kommunizmus” témája áll. Magyarországon ez a téma az 1919-es Tanácsköztársaság után vált egyszerre központivá, majd idővel közhelyessé. Tárgyunkban is Szekfű Gyula *Három nemzetek* című kortörténelmi és rendszerlegitimációs történelmi esszéje az az enigmatikus mű, ame-

3 H. Graetz: *Geschichte der Juden von den ältesten Zeiten bis die Gegenwart*. I–XI. Bände. Leipzig, 1908. (Aram-Verlag, Berlin, 1988.); Simon Dubnov: *History of the Jews in Russia and Poland* (Israel Friedlander ford.), 3 vols. Philadelphia, 1916–1920.; Simon Dubnov: *Evrei v Roszszii i Zapadnoj Evrope v épuhu antiszemitszkoi reakcii*. I–III. Moszkva–Petrograd, 1923.; Salo W. Baron: *A Social and Religious History of the Jews*. 2nd ed. 12 vols. New York, 1957.; David Vital: *A People Apart. The Jews in Europe 1789–1939*. Oxford University Press, New York, 1999.

4 Yael Zerubavel: *Recovered Roots – Collective Memory and The Making of Israeli Traditions*. The University of Chicago Press, Chicago–London, 1995. 15–31. o.

5 Az együttélés és az együtt félés kettősségéből mindig az utóbbira esett a hangsúly, ráadásul úgy, hogy a félelem rekonstrukciója gyakran ma már nem is tudatosított politikai, ideológiai célokat szolgált. Lásd Jeremy Cohen: „Introduction”. In uő–Moshe Rosman szerk.: *Rethinking European Jewish History*. The Littmann Library of Jewish Civilization, Oxford–Portland, Oregon, 2009. 1–12. o. Cohen idézi Yosef Yerushalmi úttörő munkáját a zsidó történelemről és a zsidó emlékezetéről (Yosef H. Yerushalmi: *Zakhor – Jewish History and Jewish Memory*): „Modern Jewish historiography... originated, not as scholarly curiosity, but as ideology, one of gamut of responses to the crisis of Jewish emancipation and the struggle to attain it.” Uo. 1. o. A posztmodern kihívásban ezzel legalább mint hermeneutikai alappal folyamatosan szembesülni kell.

1 Zenei műszó: panaszos, szomorú, gyászos.

2 John Edwards: *The Jews in Christian Europe 1400–1700*. Routledge, London–New York, 1988. 3–5. o.

lyiket se megkerülni, se kiköpni nem tudja a hazai történész társadalom, valamint a történelem iránt érdeklődő közvélemény. Ez akkor is igaz, hogyha magát az enigmatikus művet ritkábban – ha egyáltalán – olvassuk. Az 1918–19-es forradalmakhoz, Trianonhoz vezető történeti utat hallatlanul elfogultan rekonstruáló Szekfű koncepciójának középpontjában a XIX. századi, XX. század eleji magyarországi liberalizmus, polgárosodás állt, és Szekfű ennek a – számára a Horthy-rendszer legelején egyértelműen negatív – folyamatnak a kontextusában ítélte el és meg a (disztिंगvátlan) zsidóság mint olyan (disztिंगvátlanul negatív) szerepét. Szekfű műve a Horthy-rendszer jelenkortörténeti legitimációs alapjává vált. Közismert, hogy maga Szekfű a Horthy-rendszer vége felé már nyilvánosan is elfordult egykori alapvetésétől, ám utódainak utódai mind a mai napig a szekfűi enigma körül folytatják látványos, ám nem ritkán felszínes vitáikat a magyar történelem egyes korszakainak megítéléséről. Ez történt nem is olyan régen az ún. Gerő–Romsics-vita esetében is.

A magyarországi zsidóság *Három nemzedék* által lefektetett történeti útjának Hanák Péter mellett minden bizonnyal Karády Viktor volt évtizedeken át a leghatásosabb kritikusa. Karády úgy cáfolta (és/vagy tagadta) Szekfű koncepcióját, hogy közben a szekfűi enigmából nemhogy nem lépett ki, hanem azt folyamatosan mélyítette el, adatolta. Karády rekonstrukciója mindössze épp a megítélés kérdésében különbözött Szekfűétől, amelynek középpontjában a leginkább asszimiláns és polgárosodó zsidók mint olyanok a modernizáció kovászaiként szerepelnek. Karády tisztességes klasszifikációi is egyfajta történészi szelekció, és egy Magyarországon önmagát meglehetősen túlélte politikatörténeti-historiográfiai hagyomány eredői. Kutatásainak fókuszában ugyan mindig a magyarországi zsidóság „aranykora”, az 1867–1918 közötti időszak (zsidó) polgárosodása állt, többször is (mind emigrációjában, mind 1989-et követően) fölvezolta a vészkorok utáni kor zsidóságának lehetséges történelmét. Karády, ahogy az 1867-et követő

korszakban, úgy az 1945 utáni években is feltételezett (utólag) egyfajta informális „szerződést” a berendezkedő új hatalom, a korlátozott demokráciát jelentő koalíciós rendszer, és a túlélő, újrakezdő magyarországi zsidók között. Ebben a Karády által utólag konstruált „új szerződésben” egyfelől a közhatalom a magyarországi államiság történetében először teljes szabadságot biztosított a túlélő zsidóságnak az újrakezdéshez, az önazonosságuk meghatározásához és kezeléséhez, beleértve a politikai cionizmust éppúgy, mint a kollektív (palesztinai) kivándorlást is.⁶ Másfelől – így Karády – a hazai zsidóság mind ezért cserébe sajátos (szak)tudását bocsáthatta az új rendszer és elitje rendelkezésére. Karády ezzel magyarázta mintegy a zsidó elem felülreprezentáltságát az 1945-öt követő állami, gazdasági-politikai vezetésben. Az 1945-öt követő, illetve az államszocialista diktatúrát megelőző korszakra vonatkozóan Karády egyfajta morális koalícióról is beszélt a túlélő-újrakezdő zsidók és a formálisan demokratikus, koalíciós hatalom között. Ezt bizonyító példaként az egyes koalíciós pártok vezetésének zsidó (származású) tagjait hozta föl, külön kihangsúlyozva a szociáldemokratákat és a kisgazdákat, mellékesen megemlítve a kommunistákat.⁷ Karády – ahogy más, az újkori magyar zsidó történelemre vonatkozó szövegeiben, *A túlélő zsidóság és az 1945-ös rendszerváltás* címűben – miközben tisztességgel igyekszik tagadni s cáfolni az antiszemita történeti kliséket – sem lép túl a szekfűi enigmán. Itt használt tisztességes, jó szándékú összefoglalási kísérlete sem mentes a differenciálatlanságtól, az olyan – amúgy történetileg részben megalapozott – kitételektől, amely szerint a JOINT szerepe azért volt a háború utáni korszakban olyan kiemelkedő (ez megalapozott), mert a szociálisan rászoruló zsidók, zsidó származásúak száma ekkoriban megnőtt (ez is megalapozott), és az ún. zsidó tőke időközben meggyengült.⁸ Ka-

6 Karády Viktor: „A túlélő zsidóság és az 1945-ös rendszerváltás. Egy társadalomtörténeti konjunktúra adottságai.” In uő: *Túlélők és újrakezdők. Múlt és Jövő*, Budapest, 2002. 11–66. o.; 16. o.

7 I. m. 44. o. Nem említi az utólag inkább antiszemitának besorolt Parasztpártot, amelyben szintén voltak zsidó (származású) tagok... 8 I. m. 49–50. o.

rády Viktor dolgozatából egy dolog kétségtelenül igaz: 1945–1948 között a túlélők a magyar történelemben sosem látott szabadságot kaptak az újrakezdesre, akár arra is, hogy egészen új identitást válasszanak maguknak. Ez a szabad identitásválasztás mint lehetséges valóság sosem tapasztalt hatékonysággal erodálta a „zsidóság” felekezeti – és 1945-tel törvényileg is eltörölt faji – gettóját. A koalíciós korszak lezárulásával és a kommunista diktatúra berendezkedésével a politika és a vele szövetséges hitközségi vezetés új gettót állít fel, amelyben a zsidóságot majd csupán igen szűk korlátok között lehet megélni.

Míg a koalíciós időszak „enigmatikus” megítélése szempontunkból nem túl bonyolult feladvány, addig az államszocialista diktatúra korszakáról mindez nehezen mondható el. Morális koalícióról beszélni egy paranoid diktatúra és a hazai zsidóság között annak ellenére sem lehetséges, ha a Karády Viktor által felállított, igaz, mindössze 1948-ig érvényesnek tekintett szempontrendszer néhány eleme 1948 és 1956 között is fennállt. Úgy tűnik, a korábbi korszakokra alkalmazott enigma erre az időszakra vagy nem igaz, vagy a korábbi idők enigmáját kell alapvető kritikával kezelni. Bárhogyan is, mielőtt korabeli szövegeket, forrásokat idéznénk a hatalom és a zsidóság együttélése, illetőleg részben *együttélése* vonatkozásában, érdemes fölidézni egy olyan „enigmatikus” dolgozatot az 1948-at követő korszakra vonatkozóan, amelyik épp egy Karády Viktor tiszteletére kiadott emlékkönyvben jelent meg.⁹

A szerző, Hernádi Miklós helyenként szellemes metaforákkal igyekezett továbbéltetni az említett enigmát az 1948-at követő időszakra vonatkozóan. Hernádi megkísérelte ötvözni az antikommunista múltértékelési hagyományokat az újra megtalált zsidó hagyományokkal. Ennek így is komoly irodalmi hagyományai voltak szövege megírásakor. Fontos kérdésekre keresett és vélt találni válaszokat. Az egyik ilyen kérdés a holo-

kauszt tabusítása volt, ezzel együtt pedig a zsidóság elhallgatása. E kettő kapcsán vezet be az „elhallgatási felhatalmazás” szellemes kifejezését. A túlélő-elhallgatók sorsválasztása kapcsán ezt írta:

„Ha – mint azt legnagyobb számban tették – a kommunista utat választották, ehhez először is, ha még nem tették volna, fel kellett hagyniuk vallásuk gyakorlásával, és fel kellett számolniuk kapcsolataikat, amelyek »osztályidegen« vagy cionista, netán Izraelbe vagy más »imperialista« államba emigrált sorstársaikhoz fűzték őket. Valamint (...) még meg is kellett bocsátaniuk az ellenük elkövetett vétkeket. Ez is ára volt annak, hogy ha nem is jóvátétel, de legalább hallgatás övezze azt a kínos tényt, hogy Magyarország zsidóságának jó félmillió tömege pusztán zsidósága miatt, szégyenletes körülmények között esett áldozatául az ellene indított hadjáratnak. (...) Hogy válaszoljak az imént feltett kérdésre: a hallgatási alku nem szolgálta sem az önvádakkal küzdő túlélők, sem pedig az így vagy úgy vétkes nem zsidó tömegek megnyugtatót, szolgálta viszont teljes egészében a kommunista hatalom fenntartását. (A túlélőknek mint zsidóknak a megnyugtatóval olyannyira nem törődött a hatalom, hogy egyházellenes fellépései a zsidó egyházat sem kímélték, és még saját élcsapatából, a pártból is az elsők között gyomlált[a] ki [a] »cionista« vagy »kozmpolita« zsidókat.)”¹⁰

A mai emlékezetünk egyenetlenségeinek, homályos foltjainak, esetenkénti totális hiányosságainak gyökerét Hernádi – ismét roppant szellemesen – egyfajta múltszemléleti kalodával magyarázza, amelynek központjában a holokauszt és a saját zsidó származás elhallgatása állt:

„Hosszú azoknak a kommunistává lett túlélő íróknak és/vagy publicistáknak, kritikusoknak, esetenként költőknek a sora, akik zokszó nélkül beálltak a vezető ideológusok által összerótt múltszemléleti kalodába. Déry Tibor, Örkény István, Karinthy Ferenc, Háy Gyula, Németh Andor, Méray Tibor, Tardos Tibor, Bacsó Péter, Szász Péter, Keszi Imre,

⁹ Hernádi Miklós: „Csak diszkrétén! Magyar zsidó kommunisták a holokausztról.” In: *Zsidóság – tradicionalitás és modernitás. Karády-emlékkönyv*. Wesley, 2012. 335–349. o.

¹⁰ I. m. 337–338. o.

Lukács György, Szabolcsi Miklós, Nagy Péter, Pándi Pál, Rényi Péter, Illés Béla, Devecseri Gábor,¹¹ Enczi Endre, Vészi Endre, Hegedűs Géza, Fehér Klára, Gádor Béla, Tabi László, Goda Gábor, Boldizsár Iván, Nemes György, Somlyó György, Eörsi István, Benjámin László, Aczél Tamás és még nagyon sokan mások azzal, hogy kommunista írókká lettek, megszűntek zsidó személyek lenni. Ettől kezdve még saját 1944–45-ös, zsidóként átélt üldöztetésüket sem tudták másnak látni, mint jelentéktelen, »partikuláris«, talán soha nem is volt közjátéknak a fasizmus és a kommunizmus erőinek világméretű, a kommunizmus győzelmével végződő összecsapásában.”¹²

Nem lenne illő Hernádi dolgozatát megítélni. Arra mindenesetre alkalmas, hogy apropóján jelezzük: ha létezett ilyen múltszemléleti kaloda, úgy abba nemcsak az 1945 után (vagy előtte, mint a névsorból többen is) kommunistává vált zsidó származásúak lehettek a foglyai, hanem – a fentiek analógiájára – az 1989 után zsidóvá vált, a rendszer-váltást felnőtt fejjel megélt neofiták is.

*

A túlélők, újrakezdők számának meghatározása máig – szerencsére – nehéz feladat. Az 1945-ben berendezkedő rendszer közjogilag is kinyilvánította politikai akaratát a faji, felekezeti megkülönböztetések eltörlésére, amelynek egyik következménye a zsidók pontosabb statisztikai nyilvántartásának az ellehetetlenülése lett. A történeti statisztika iránt elkötelezett hadtörténész, Stark Tamás 1995-ben megjelent monográfiájában¹³ is különböző számokat olvashatunk. Lévai Jenő *Fekete Könyve* alapján 124.600-ra teszi a budapesti túlélők számát, de ismerteti a JOINT 118.293-as adatát is. Stark saját becslései országosan mintegy 200.000, míg Budapesten

120–140.000 túlélőt sejtetnek.¹⁴ A Zsidó Világkongresszus 1946-os, önbevalláson alapuló számaival (ezeket 1947-ben publikálták) Stark nem fogadta el. Mindenesetre ekkor Budapesten 117.363 személyi kartont, vidéken 47.967-et könyveltek el.¹⁵ Kétségtelen, voltak a zsidók közt ellenzői is az összeírásnak, ahogy az is igaz, hogy ez a korszak az általános népvándorlás ideje volt Európában és Magyarországon egyaránt. Stark számaival erős kritikával kell kezelnünk, ő maga is alaposan részt vett az 1990-es évek roszszízű számháborújában. Alaposabban azonban senki sem ismerte a lehetséges statisztikai forrásokat.

A magyar zsidóság 1948 és 1956 közötti számadataival nem is annyira a Központi Statisztikai Hivatal, mint inkább – az anticionista hisztéria miatt – az Államvédelmi Hatóság volt kénytelen hivatalból foglalkozni. Ismerjük Rajnai Sándor ÁVH-s őrnagynak az Izraelbe irányuló kivándorlásról Rákosi Mátyás számára készült jelentését 1953 végéről. Érdemes beleolvasnunk, ugyanis a számadatok mellett és között hallatlanul izgalmas adalékokat is tartalmaz az irat a korabeli zsidóság lehetséges önazonosságáról is!

„A Magyarországon élő zsidó származású személyek száma 103.000.¹⁶ Ebből kb. 93.000 tartozik a neológ irányzathoz, míg kb. 10.000 az ún. ortodox tagozathoz. A neológ tagozatból azonban csupán kb. 20.000 személy van, aki magát a zsidó egyházhoz tartozónak vallja. Ennyi az egyházi adót fizetők száma.

(...) Adataink szerint a kivándorlás szándéka a zsidóság kb. 10%-ánál áll fenn. (...) Az aktív, magát zsidó vallásúnak tekintő személyek kb. 10%-a kíván kivándorolni – a neológ tagozatból összesen 2.000 fő. Az ortodox tagozatnak kb. 75-80%-a foglalkozik a kivándorlás gondolatával...

A kivándorlási szándékot előidéző okok a következőkben foglalhatók össze:

Vallási meggyőződés és az ezt alátámasztó cionista propaganda. (...)

11 A hivatkozott szerző itt bizonyára téved. Az akadémikus kérdéseinkre megerősítette: állításához nem a tények valóságának ellenőrzése, hanem a habitus alapján végzett saccolás vezetett. (A felelős szerkesztő megjegyzése.)

12 Uo. 345. o.

13 Stark Tamás: *Zsidóság a véskorszakban és a felszabadulás után. 1939–1955.* MTA TTI, Budapest, 1995.

14 I. m. 44–47. o.

15 Uo. 59–60.

16 A fenti halmazba szigorúan véve mind az irat szerzője, mind annak címzettje beletartozott.

A népi demokratikus fejlődés eredményeképpen a kategória jelentős része – korábbi elfoglaltsága miatt – gazdaságilag hátrányos helyzetbe került.

A Magyarországon élő zsidóság egy jelentős részének legközelebbi hozzátartozói Izrael államban élnek...

A kivándorlási tervvel foglalkozó személyek túlnyomó többsége politikailag élesen szemben áll a népi demokráciával. (...)

A kivándorlással foglalkozó személyek többsége nem vesz részt a termelőmunkában, és gazdasági szempontból fontos szakképzettséggel nem rendelkezik. A volt nagy- és kiskereskedők, kisiparosok jelenleg kisebb ipari termelőszövetkezetekben dolgoznak. Ezek többsége gazdasági szempontból ugyancsak jelentéktelen iparágakkal foglalkozik (pl. papucskészítés, gyermekjáték-gyártás stb.).¹⁷

A Rajnai Sándor jelentésében szereplő számok mögötti társadalomtörténeti helyzetjelentés valóságtartalma felől nincs okunk kétkedni. Az államszocializmus államosított ipara, kereskedelme a túlélők jelentős része számára nem csupán megnehezítette az egzisztenciális újrakezdést, de kifejezett deklasszálódást is jelentett.

A *Népszava* 1959. január 30-i számában Balogh Elemér zsidó- és cionizmusügyi szakértő tollából megjelent egy *Van-e még antiszemitizmus?* című cikk.¹⁸ A napilap harmadik oldalán megjelentetett hosszú írás kérdése a cikk szerzője és megrendelői számára aktuálisnak tűnhetett. Balogh Elemér, aki a sztálinista zsidókérdés régi szakemberének számított, még 1955-ben jelentette meg a Magyar Dolgozók Pártja kiadójánál *Az antiszemitizmus és a cionizmus igazi arca* című, 115 oldalas brosrúráját.¹⁹ A brosrúrára még visszatérünk. Az 1959-es cikk nemcsak az azt közlő lapban került feltűnően kiemelt helyre, de még a Szabad Európa Rádió elemzői számára is egyértelmű volt Balogh írásának korabeli fontossága.

17 Közli Svéd László: i. m. 291–292. o. Rajnai jelentése végén azt javasolta Rákosinak, hogy a szóban forgó, politikailag ellenséges, és a szocializmus szempontjából haszontalan tömeg számára a kivándorlást Izraelbe lehetővé tegyék.

18 *Népszava*, 1959. január 30.

19 Szikra, Budapest, 1955.

A cikket megfelelő háttéranyaggal ellátva szemlézték, és elemző részlegükben is földolgozták.²⁰ Az 1959 legelején még nem konszolidált, látványosan kétfrontos politikai harcot vívó korai Kádár-rendszer e zsidóügyi dokumentuma nyilvánvalóan főként az 1956-os forradalomra és az azt megelőző Rákosi-korszakra reflektált. Az akkor egyetemi docensként szolgáló Balogh írása egyszerre sorolta a zsidókérdés leninista-sztálinista közhelyeit, valamint használta a cionizmus, a protekcionizmus(!) és az antiszemitizmus ideológiai furkósbotját, ahogy kell: két fronton.

„A sovinizmust és a faji gyűlölködést csak olyan rendszer képes megszüntetni, amely a kizsákmányolás minden formájának ellensége. A szocializmus és a kommunizmus az, amely véglegesen felszámolja a kizsákmányolást, a nyomort, a reakciós, gyűlölködő ideológiák gazdasági alapjait... A második világháború után az antiszemitizmus egyszerre Amerika-barát húrokat kezdett pengetni, azóta konokul hallgat az amerikai »zsidó« milliárdosokról, és egyre veszteteből támadja a Szovjetuniót és a népi demokráciákat. Ez érthető, mert ma az antiszemitizmus fő terjesztője és védelmezője az amerikai imperializmus. Az amerikai imperializmus e tekintetben kétarcú politikát folytat. Egyrészt minden eszközzel támogatja az izraeli tőkéseket és a szélsőséges jobboldali cionista áramlatokat. Másrészt ezzel egyidejűleg minden eszközzel támogatja a Nyugatra menekült antiszemitákat, fasisztákat, és magában az Egyesült Államokban is melengeti a szélsőséges fajúldozókat, a néger-, színesbőrű- és zsidóellenes fasiszta elemeket...”

Balogh nagy ívű világpolitikai bevezetését követően, abból következően megállapította, hogy még a szocialista Magyarországon is volt, sőt 1959-ben is létezett az antiszemitizmus: „Legutóbb az ellenforradalom napjaiban lepleződött le igazán az antiszemitizmus. Az ellenforradalmi terrort antiszemita hecckampány kísérte. Az ellenforradalmárok szidták a zsidókat, de a néphatalmat akarták megdönteni. Az antiszemitizmus az

20 OSA 300-40-1-1600.

ellenforradalom napjaiban a demokratikus rendőrség, a demokratikus honvédség, az államvédelem, és nem utolsósorban a párt ellen irányult. A karhatalmi szerveket és a pártot igyekezett lejártni.”

Ahogy a Balogh Elemér-i amerikai imperalizmus egyszerre kellett, hogy rendszerspecifikusan antiszemita és zsidó is legyen, úgy az általa jegyzett kora kádárista közelmúlt értékelésben is egymás mellett *kellett* szerepeljenek az állítólagos zsidók az állítólagos antiszemitákkal: „Az ellenforradalmat az elnyomott burzsoázia szervezte. Vezetésében keverten vettek részt a NÉKOSZ antiszemita kispolgári anarchistái és olyan burzsoá elemek, mint Méray Tibor, Aczél Tamás, Tardos Tibor, Enczi Endre, Déry Tibor és mások, akiknek mint egykori munkaszolgálatosoknak a szovjet hadsereg mentette meg az életét.”

Az államszocialista korszak zsidókérdésének jeles szakértője ugyanakkor örömmel állapította meg – alig két évvel az 1956-os forradalom leverését követően –, hogy 1956-ot követően a magyarországi antiszemitizmus látványosan „alábbhagyott”, ám – mint a cikk állítja – objektív és szubjektív okokból még a Kádár-rendszerben sem tűnhetett el végleg: „A helyzet javulásában nagy szerepet játszott a Nyugatra szökött disszidensek kiábrándulása... A zsidó disszidensek kiábrándulása sem volt kisebb. Megijedtek az ellenforradalom idején újra jelentkező antiszemitizmustól, (...) és a Nyugaton megkapták a kapitalizmus talaján szabadon burjánzó antiszemitizmust. (...) De az antiszemitizmus csökkenése már nem jelenti azt, hogy megszűnt, és ha nem küzdünk ellene, újból felütheti a fejét, mihelyst országunkban kisebb-nagyobb nehézségek mutatkoznak, vagy szocializmust építő társadalmunk nagyobb feladatok megoldása elé kerül...”

A cikknek ezen a pontján kerülnek elő Balogh Rákosi-rendszerre vonatkozó, helyenként erős antiszemita áthallásokkal bíró érvei, amelyek középpontjában – és nyilvánvalóan nem a *cionizmus* szóra való rímelése miatt –, afféle zsidó sajátosságként, a protekcionizmus jelensége állt: „Csak részben sikerült eddig leküzdenünk a protekcionizmust.

S az antiszemitizmus erre azonnal rákapcsol, s a hibát úgy magyarázza, hogy mindenütt a zsidók mennek előre és támogatják egymást. Ha ilyen valóban előfordul, (...) a legerélyesebben fel kell venni a harcot. De ez a protekcionizmusnak csak egyik megnyilvánulási formája, s mint jelenség nem zsidó, hanem burzsoá jelenség... Az a sok tízezer munkás és dolgozó paraszt, aki most a tanácsokon, a termelési bizottságokon keresztül a közügyek intézésébe bekapcsolódik, saját tapasztalatából tudja meg, hogy a társadalmat ők maguk, és nem pedig a zsidók irányítják. Komoly feladatok várnak ilyen vonatkozásban mind a tanácsokra, mind a Hazafias Népfontra. Az elégedetlenség mindenkor fokozza az antiszemitizmust, az antiszemitizmus számára ott van meg a talaj, ahol a hivatali közegek nem foglalkoznak kielégítően a dolgozók problémáival... A párt, a tanácsok, a termelési bizottságok, a Hazafias Népfront arra nevelik a dolgozókat, hogy ne féljenek feltárni az észrevett hibákat, akárki legyen is azok elkövetője. Nem szabad engedni, hogy az antiszemita politikai pecsenyét süssenek építőmunkánk hibáiból.”

Balogh idézett cikke előtt alig két hónappal dr. Seifert Géza, a budapesti zsidó hitközség alelnöke alapvetően másként nyilatkozott az állam és az egyházak közötti megállapodások tizedik évfordulója alkalmából. Azt mondta, hogy az 1948-as megállapodás, mely a pártállami egyházpolitika alapvetése volt, „biztosította felekezeti életünk szabadságát, vallásunk szabad gyakorlásának teljes lehetőségét...” Az államszocialista egyházpolitika obligát dicséretét követően ezekkel a szavakkal fejezte be e politika méltatását: „Az ország felszabadítása után szűnt csak meg a sötétség, a fasizmus, az antiszemitizmus uralma, hogy felgyúljon a haladás, az emberi humánus fényének világossága. Ez az egyezmény is e fény visszaverődése.”²¹

A cionizmus kérdése nem csupán a kommunistákat, de a náluk zsidó ügyekben sokkal megengedőbb koalíciós partnerüket, a szociáldemokratákat is izgatta. Az 1945 előtt

21 *Új Élet*, 1958. december 1.

jelentős tömegbázis nélküli cionista mozgalom (mozgalmak) a vészkorszaknak és az abban mutatott bátor ellenállásnak köszönhetően is meglepően népszerűnek bizonyult a magyarországi zsidók körében.²² A Szociáldemokrata Párt zsidókérdéssel foglalkozó ideiglenes bizottsága 1946. október 4-én nyújtotta be a pártvezetésnek jelentését az antiszemitizmus elleni küzdelem és a cionizmus megítélése tárgyában. (Jellemző, hogy még a zsidó ügyekben amúgy megengedőbb, s az antiszemita jelenségeket a kommunistáknál sokkal elvibb módon elutasító szociáldemokraták is egyben kezelték az antiszemitizmus és a cionizmus – számukra negatív – jelenségét.) 1946 őszén a lincselésekbe torkolló nyári miskolci „népítéletek” miatt vált újból aktuálissá az antiszemitizmus politikai témája, míg a cionizmus kihívásával második éve szembesültek az önmagukat marxistának definiáló szocialista (kommunista) „munkáspártok”. Elvi – marxista – kifogásaikat nem tudták azonnal politikai akciókká transzformálni, tekintettel épp a cionisták kiemelkedő ellenállási tevékenységére a vészkorszak idején. Ez önmagában komoly politikai hitelt adott az 1945-ben a munkáspártok számára meglepő módon megizmosodott cionista mozgalomnak-mozgalmaknak, amelyek vezetői közül többekkel a munkáspártok egyes vezetői vagy az ellenállás idejéből, vagy még korábbról jó ismeretségben voltak.

A szocdemek 1946-os jelentése egyfelől elvi alapon ítélte el – roppant helyesen – az antiszemita, az antiszemitának tartott jelenségeket, ugyanakkor az érvelésben elvinek nem nevezhető politikai szempontok is becsúsztak, mondván: „*az antiszemita hullám mérhetetlenül árt az új, demokratikus Magyarország világhitelének* (a szó anyagi és erkölcsi értelmében), amint az többek között a párizsi békekonferencián is megmutatkozott a magyar békeszerződésbe beillesztett külön zsidóvédelmi paragrafus tárgyalásánál, az amerikaiak magatartásánál stb.”²³ Ez a nem

kis mértékben képmutató, az elvi politikai álláspontot a vélelmezett nemzetközi, nem kis mértékben zsidó befolyásoltságúnak tartott hatalmi központok irányából való haszonleséssel keverő szemlélet a mai olvasó számára sem lehet teljesen ismeretlen. Az antiszemitizmus illetően való (le)kezelését követően az idézett pártdokumentum – kissé nagyobb terjedelemben – rátért a cionizmus jelenségére:

„3. A cionizmussal szemben a párt elvi álláspontja változatlanul elutasító, azonban megértéssel viseltetik azon zsidó rétegek iránt, amelyek – miután családjukat jelentős részben kiirtották, otthonaikat feldúlták s magukat mérhetetlen szenvedéseknek vették alá – most úgy érzik, hogy tragédiájuk súlyát csak úgy viselhetik el, ha másutt, egymás között alakítják ki életformájukat. Ezért a párt nem tagadhatja meg támogatását, segítségét azoktól, akik az őket ért szerencsétlenség után most – nemzeti, nemzetiségi vagy vallásos érzülettől vezérelve – ki akarnak vándorolni Palesztinába. Helytelenít azonban a párt ugyanakkor minden olyan propagandát, amely arra irányul, hogy olyanokat is kivándorlásra készítsen, akikben ez a gondolat még fel sem merült vagy meg nem erősödött. A párt meggyőződése, hogy az új demokráciának minden dolgozóra szüksége van...

4. A párt a legnagyobb elismeréssel adózik annak a hősi küzdelemnek, amelyet Palesztina zsidó dolgozói [a] szocialisták által vezetve folytatnak azért, hogy emberi életet teremtsenek maguknak a sivatagban (...), s ezt teszik úgy, hogy egyben új, szocialista szellemmel telített, kollektív gazdálkodási és társadalmi formákat valósítanak meg.”²⁴

Az idézett pártdokumentum utolsó bekezdése, amelyben Palesztina – majd később Izrael – szocialistává válásának óhaját fejezte ki, nem a pesti szocdemek légből kapott eszméje volt. Közismert történeti tény, hogy az Egyesült Államok milyen óvatos távolságtartással kezelte az 1948-ban megalakult zsidó államot a hidegháború legkeményebb

²² A jelenség legjobb magyar nyelvű politikatörténeti összefoglalóját lásd Novák Attila: *Átmenetben. A cionista mozgalom négy éve éve Magyarországon. Múlt és Jövő*, Budapest, 2000.

²³ Svéd László: „A magyar zsidóság és a hatalom (1945–1955)”. *Múltunk*, 1993/2–3. 259. o. (Kiemelés tőlem.)

²⁴ Uo.

éveiben, egészen 1956-ig, épp attól való féltelmében, hogy valamiféle (zsidó) szocialista állam épül Izraelben.

Épp a hidegháború volt az, ami alapvetően megváltoztatta a „népi demokráciák”, a szocialista államok és elsősorban a Szovjetunió viszonyát Izrael államhoz és a cionizmus-hoz. Láthattuk, hogy a magyarországi munkáspártoknak elvi, marxista-leninista alapon a hidegháború eskalálódása előtt is voltak politikai kifogásaik a cionizmussal szemben.

Ezek a fenti elvi kifogások, ahogy a marxista-leninista zsidókérdés is, sűrítve áll előtünk a vezető kommunista politikus, a zsidó származású jogász-történész, Molnár Erik „zsidókérdésről” tartott előadásában, szintén 1946-ból.²⁵

Molnár, mint afféle jól képzett marxista-leninista, határozottan kijelentette, hogy igenis van zsidókérdés. Ráadásul, mint mondta, nem az antiszemita propaganda eredője volt az. Ösztönös kapitalizmusellenesség és primitív zsidóellenesség voltak a gyökerei: „A zsidókérdés Magyarországon alapjában onnan ered, hogy a zsidó népmaradvány a társadalmi élet olyan területén folytatott kasztszerű életet,²⁶ amely telítve van a társadalmi ellentétek gyűjtőanyagával. (...) Az antiszemita propaganda csak azért tud oly veszedelmes erőt kifejteni, mert az előbbi tények adva vannak. Eltorzított tényekkel dolgozik, de tények eltorzításával dolgozik. Mesterséges gyűlöletet szít, de eleven érzelmek kohójából szítja a gyűlöletet. [Taps.] (...) Ez a propaganda a zsidók szerepét a magyar kapitalizmusban a zsidó tőke uralmává torzítja.”²⁷

Molnár nemcsak a „zsidókérdésről” szóló marxista-leninista leckét mondta föl előadásában, de konkrét (párt)politikai útmutatást is adott a „kétségtelenül létező” zsidókérdés megoldására: „A zsidókérdés megoldásának

van Magyarországon egy reakciós és van egy progresszív útja. Reakciós útja a cionizmus, amely reakciós marad akkor is, ha szocializmust hirdet. [Taps.]

A zsidóság Magyarországon elveszítette nemzeti nyelvét, nemzeti kultúráját. Veszendőben vannak népjellemének maradványai. Vallása gyors visszavonulásban van a felvilágosodás előtt. Beolvadása a múltban már igen előrehaladott volt.

A fasizmus kannibál-antiszemizmusa összeterelhette a maradék zsidóságot, de ez csak átmeneti jelenség, amint a fasizmus is csak átmeneti visszaesés volt az emberi haladás útján. A cionizmus mai fellendülése Magyarországon ezt az átmeneti jelenséget fejezi ki.”²⁸

Molnár és a leninista kommunista politika értelmezése szerint a cionizmus nem más, mint az elenyészett zsidó nemzeti tudat feltámasztásának kísérlete, ami egyértelmű szembefordulás a magyar társadalom fejlődésével. Míg a korabeli szociáldemokraták szocialista reménnyel tekintettek a palesztinai baloldali cionisták honalapító kísérletére, addig az МКР vezető ideológusa csak félnomád álszocialistáknak nevezte a palesztinai cionistákat. És hogy tévedés ne essen újból, ezúttal még egyértelműben jelentette ki, hogy csakis a kommunisták által ajánlott teljes asszimiláció lehet a magyarországi zsidóság helyes választása: „A zsidókérdés megoldásának progresszív útja Magyarországon a zsidók teljes beolvadása felé vezet. Ez az út a demokratikus fejlődés útja. Ezen az úton eltűnnek azok a tények (sic! – к. т.), amelyekből az antiszemita propaganda táplálkozik, eltűnnek sikerének egyéb tényezői, s eltűnnek azok az erők, amelyek irányítják.”²⁹

Molnár, miközben tagadni próbálta a politikai antiszemitizmus hagyományos vádját, miszerint a zsidó = kapitalista, illetve a kapitalista = zsidó, a zsidókérdés megoldhatóságát a kapitalizmus felszámolásával azonosította:

„A zsidóság túltengése a kapitalizmus kiszákmányoló szervezetében véget ér. Erről a demokrácia gazdasági ereje gondoskodik,

25 Dr. Molnár Erik (előadása a Magyar Kommunista Párt Politikai Akadémiáján): *A zsidókérdés Magyarországon*. Szikra, Budapest, 1946.

26 A marxistává váló baloldali cionista, Abram Leon brüsszeli bujkálásakor, 1942-ben fejtette ki az osztály-nép-elméletét. Molnár nyilvánvalóan nem ismerhette az 1946-ban posztumusz kiadott szöveget. Enzo Traverso: *The Marxists and the Jewish Question. The History of a Debate 1843–1943*. (Bernard Gibbons ford.) Humanities Press, New Jersey, 1994. 212–230. o.

27 Molnár: i. m. 14. o.

28 Uo. 16–17. o.

29 17. o.

JAVASLATOK A PÁRTTAGOK SORÁBAN LÉVŐ CIONISTÁK KIZÁRÁSÁRÓL.

1949. december. Magyar Dolgozók Pártja Központi Szervezési Osztály – Nyilvántartási Alosztály

A belügyminiszter által felosztatott Magyar Cionista Szövetség 1948-ban felvett tagnyilvántartása birtokunkba jutott. Ezt a kb. 37.000 nevet tartalmazó kartotékanyagot központi nyilvántartásunkkal egybevetettük és a cionista nyilvántartásból kiemeltük azoknak lapjait, akik pártnyilvántartásunkban szerepelnek. Ezek száma 12.275. (...)

A 12.275 cionista a pártbizottságok között a következőképp oszlik meg:

Vidék: 3.948

Budapest: 8.327

(Közülük VII. kerület 2.380, V. kerület 1.422, VI. kerület 1.370, VIII. kerület 1.171.)

(...)

A cionista párttagoknak a párthoz való viszonyát vizsgálva, az újpesti szervezethez tartozó 24 és a VII. kerülethez tartozó 18, összesen 42 tagról környezettanulmányt végeztünk. Ennek összegezett eredménye a következő:

A megvizsgált cionisták általában a párttól idegen, kivétel nélkül polgári beállítottságú, nagyrészt bigott vallásos elemek. Olyanok, akikről ajánlatos a pártot megszabadítani.

Kifejezetten osztályidegen és rossz elem (kereskedő, zugkereskedő, háztulajdonos, erkölcstelen)	14
Párttal kapcsolatot nem tart. (Ezek csaknem mind vallásos emberek. Köztük van az újpesti pártbizottság sofőrje.)	11
Pártban aktivitást fejt ki (Ebből 6-nak meglehetősen laza a kapcsolata a párttal, nagyrésztük vallásos, kispolgár. Intenztívebb pártmunkát ketten végeznek...)	8

A többi 9 tagsága megszűnt (kizárták, vagy nem jelent meg a felülvizsgálaton, attól tartva, hogy kizárják), vagy nem volt található.

A 42 tag közül 1-2 akad, aki a párttag mértékét egyébként valamennyire megüti...

JAVASLAT:

A cionistáknak pártunkból való eltávolítását a párton belüli demokrácia szabályainak megfelelően kell elvégezni. Ügyelni kell arra, hogy a kérdés ne verjen fel port, hogy az egész kérdést nem túl nagy jelentőségéhez mérten simán és csendben intézzük el... Budapest, 1949. december 5.*

* Svéd: i. m. 273–276. o.

amely a gazdasági életet népi ellenőrzés alá helyezi és a népi elemek felemelkedését a gazdasági élet szervező helyeire lehetővé teszi. És végül a zsidóság népiségének nyomai elenyésznek. Erről a demokrácia társadalmi ereje gondoskodik, amely a zsidóságot a magyar nép tömegeibe felszívja.”³⁰

✱

Láthattuk, hogy a politikai cionizmussal kapcsolatban az 1948-ban (egyrésről kény-

szerűen) egyesült ún. munkáspártok mindegyike komoly elvi fenntartásait hangoztatta már az államszocialista fordulat, a sztálinista diktatúra bevezetése előtt is. Ugyanakkor ezek az elvi kifogások csak 1948–49-ben öltöttek új, harcossan anticionista politikai formát. És nem kizárólag Magyarországon. A példa, sőt az útmutatás ebben az ügyben is a Szovjetunióból érkezett. Historiográfiai közhely az 1948-at követő szovjet, illetve kelet-európai anticionizmus, amelyet igen gyakran a politikai antiszemitizmus legrosszabb újjáéledéseként szoktak definiálni,

30 17–18. o.

klasszifikálni. Itt gyakran idézik Marx híres röpiratát a zsidókérdésről, és vezetik le belőle – a feltételezett orosz és más kelet-európai hagyományos népi antiszemitizmusokból – az 1948-at követő anticionista hisztériát, amely végigsöpört a népi demokráciákon, és így Magyarországon is. Imígyen illeszkedik be ez az eseménysorozat a már a bevezetőben is jelzett *lacrimoso* – egyoldalú, az *együttfélésre* és a zsidó mártírológiára fókuszáló – történeti hagyományba. Csakhogy ennek az anticionista hisztériának a konkrét előképe az államszocializmus sztálini szovjet történelmében lelhető föl, és nem sok köze volt se a marxi zsidókérdéshez, sem az antiszemitizmushoz. A Szovjetunióban 1937–38-ban lezajlott, ún. nagy terror második, 1938-as szakaszának sajátja volt, hogy az OGPU emberei központi előírások, mutatószámok alapján tízezerszámra végezték ki a Szovjetunióval ellenséges viszonyban álló anyaállammal bíró nemzeti, nemzetiségi kisebbségek elitjét, majd a kisembereket is. Kémkedés gyanújával lengyel, finn, lett, német nemzetiségű szovjet állampolgárok – közöttük kiskorúak, terhes nők is – estek áldozatául ennek a központilag szervezett és lebonyolított kémhisztériának. A paranoid sztálini kémhisztéria újabb, az egy évtizeddel korábbinál sokkal kevésbé véres újabb kiadása volt az anticionista kampány 1948-at követően is. Izrael állam megalakulásával a hidegháborús paranoiában tobzódo kelet-európai államokban fönnállt a veszélye, hogy állampolgáraik meghatározott része veszedelmes kettős lojalitással rendelkezhet.

Az 1956-os forradalom alatt és azt követően a megmaradt magyarországi zsidóság nem csak számban, de térben is összeszűkült. Ezt a jelenséget az *Új Élet* 1957 tavaszán nem hagyhatta szó nélkül.

„Kevesebben, sokkal kevesebben vagyunk, mint 1956[.] október előtt voltunk. Nincsenek pontos adataink, de úgy látjuk, hogy sok ezer magyar zsidó távozott részben útlevél nélkül, részben később, szabályszerű kívándorlási útlevéllel az országból. Akadtak kisebb hitközségek, amelyek – néhány rabbi, kántor és a hívek hirtelen távozásával – egy-

szerűen megszűntek. De a jelentősebb vidéki hitközségek egész sorának a taglétszáma is alaposan megcsappant.”

Az *Új Élet* olvasói előtt is nyilvánvaló tények sorolását követően a lap föltette – és a maga módján meg is válaszolta – azt a kérdést, hogy mi is idézte elő valójában ezeket a drámai változásokat a magyarországi, és nem kizárólag a vidéki zsidóság életében. Bár az írás említi az antiszemitizmust, a szerző figyelemreméltó módon mégis az általánosabb, nem zsidóspecifikus tömegpszichózisban látta és láttatta az 1956-os és azt követő exodust: „Több okra is hivatkozhatunk. A szörnyű múlt emlékeinek és az antiszemitizmus újbóli jelentkezésének idegőrlő hatására. A legkülönbözőbb felekezetek híveit egyaránt sújtó átmeneti tömeghisztériára. (Kiemelés tőlem – κ. τ.) Sokak számára nagy gondokat okozott egzisztenciális nehézségeikre. És végül a zsidók egy részében mindig élő Izrael utáni vágyra.”

A lap egy másik számából 1957 tavaszán azt is megtudhatta az olvasó, hogy a megelőző hónapokban a budapesti zsidóság létszáma is jelentősen megcsappant. A főváros legnagyobb templomkörzetéből, a hetedik kerületből a regisztrált tagok egyötöde hagyta el az országot. Egy másik körzetben az ötezer tag mintegy tizede tűnt el, s a cikk szerint a folyamat 1957 tavaszán még nem ért véget.³¹

Jelen esszének nem tárgya, de jeleznünk kell, hogy az „antiszemitizmus jelentkezésének idegőrlő hatása” nem volt általános jelenség 1956 forradalmi Budapestjén. Mint minden forradalomban vagy kelet-európai népmozgalomban, sporadikusan fölbukkantak az antiszemita hangok, de 1956 forradalmának az antiszemitizmus éppen hogy nem volt sajátossága. Mindezt jól jellemzi Szántó Piroska Vas Istvánról szóló visszaemlékezése, aki a *Forradalmi szövit* című szövegében elevenítette fel közös ’56-ukat. Leírja a jelenetet, amikor baráti körük a Kulacs étteremben értesül a forradalom kitöréséről, valamint azt, ahogy Vas leszakad a barátaitól: „Talán ez indítja Pistát arra, hogy nem tartunk a töb-

31 *Új Élet*, 1957. április–május; OSA 300-40-1-1600.

biekkel, mert előbb haza akar menni a botjáért. Az sosem árt, magyarázza nekem. Magyarországon minden nagyobb mozgolódás zsidóveréssel szokott végződni. Megyünk, persze hogy, mi is. A bot felesleges volt. Pista ezúttal tévedett, nem szokott pedig.”³²

*

A cionizmus felszámolása, a szervezett, kollektív kivándorlás állami akadályozása, lehetőségeinek radikális leszűkítése is jelezte, hogy az állam(párt) az államszocialista fordulatot követően fölmondta az 1945-tel beköszöntött „morális koalíciót” – ha az egyáltalán létezett. A túlélő és az újrakezdő zsidók számára megszűnt az önazonosság megvallásának, megélésének szabadsága. Zsidóságuk megvallásának, megélésének keretei annyira leszűkültek, hogy a külföldi zsidó szervezetek ezt észlelve kampányba kezdtek. A magyar belpolitika, és ezen belül a politikailag érzékeny hivatásos zsidó vezetők – az új kurzusnak megfelelően – egyszerre hangos viszonttiltakozással és hűségnyilatkozattal voltak kénytelenek reagálni a nyugati „támadásokra”.

A *Nem zsidóvédelem, zsidótámadás* című vezércikk szerzője, Seifert Géza negyedszázaddal később a MIOK³³ évkönyvében – annak elnökeként – tekintett vissza az 1945-öt követő három évtizedre.³⁴ Seifert 1975-ös, jubileumi dolgozatában nem említette sem az egykori külföldi „zsidótámadást”, sem pedig az 1951-es cikk megírásakor aktuális kitelepítéseket sem. Ahogy a cikk tanúsága szerint nem létezett ekkorra a magyar zsidók számára se Izrael állam, se a cionizmus, se az antiszemitizmus. A magyar zsidóság három évtizedének múltját, valamint a hetvenes évekbeli jelenét felölelő dolgozat egyszerre volt hitvallás az állami egyházpolitika és általában az államszocialista politika felé, illetve a magyarországi zsidóság felekezeti intéz-

ményeinek egyfajta leltárjegyzéke. Ebben a leltárban már nem szerepeltek se a lehetséges korabeli, se az ötvenes évek „rágalmazói”, „zsidótámadói”, az állam és (zsidó) egyház közti, 1945-ben meglelt, majd 1948-ban egyezményben, végül az 1949-es Alkotmányban kanonizált jó kapcsolat megrontói. Három évtized megszakítás (értsd: 1956) nélküli felekezeti boldogsága, permanens állami gondoskodása tükröződött vissza Seifert szavaiból. Ezek ugyanakkor utólag sem értelmezhetőek kizárólag rendszerhű, a pártállami egyházpolitikát mindössze kiszolgáló felekezeti vezető hűségnyilatkozataként.³⁵ Ezek mellett ugyanis – megfelelő kritikával olvasva – fontos történeti forrás és kordokumentum is egyben, amelyik fontos adalékokkal szolgálhat a hazai zsidóság 1945 utáni *lehetséges* intézményes történelmére, arra, hogy az államszocializmus kereteit miként próbálta a hivatalos (és – Seifert erre is példa –: a hivatásos) zsidóság belakni. Érdemes abból idézni, bár jelezni kell, hogy a dolgozat nagyobbik része valójában a MIOK szervezeti és működési szabályzatának összefoglalója, amitől az alábbiakban eltekintünk.

Seifert dolgozatának egykori olvasója rögtön a szöveg elején finom különbségtételt vehetett észre a legújabb kori magyar zsidóságot illetően. A nulladik év leltárakor Seifert egyszerre beszélt 600.000 magyar zsidó mártírról, és arról, hogy a szovjet hadsereg „a budapesti gettó falait lerombolta és az odazárt kb. 70.000 lakót szabad emberekké tette.”³⁶ A holokauszt többszázezernyi áldozata egyfelől mind zsidó, míg a gettóban felszabadultak másfelől (gettó)lakók. A különbségtétel az egykori gettólakó és a zsidó között Seifert számára utólag is egyértelmű volt; 1975-ben így nyilatkozott erről: „A felszabadult magyar zsidóság a Magyar Nép-

32 Szántó Piroska: *Forradalmi szvit 1956. október–december*. Holnap Kiadó, 2006. 10. o.

33 Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete: a mai Mazsihisz jogelődje, 1950 és 1991 között. (A szerk.)

34 Seifert Géza: „A magyar zsidóság harminc éve”. MIOK *Évkönyv 1975/76*. Budapest, 1976. 318–353. o.

35 Komoróczy Géza nagyszabású magyar zsidó történeti kompendiumában legfontosabb tudnivalóként azt közli Seifertről, hogy 1945-ben, majd azt követően „a szovjet nagykövetség jogtanácsosa, majd katonai ügyész (volt). Zsidó (neológ) részről láthatóan ő mozgatta az egész egyesítési folyamatot. Később évtizedeken át ő volt a zsidó közelet egyik hivatalos vezetője, egy évtizeden át (1966–1976) a MIOK elnöke, akinek tollából (»Sárosik») számos titkosszolgálati jelentés maradt fenn (...) az Állami Egyházügyi Hivatal levéltárában.” Komoróczy Géza: *A zsidók története Magyarországon*. I–II. Kalligram, Pozsony, 2012. II. kötet, 1000. o.

36 Seifert: i. m. 318. o. (Kiemelések tőlem.)

NEM ZSIDÓVÉDELEM, HANEM ZSIDÓ-TÁMADÁS*

Régi zsidó bölcsek állapították meg, hogy a legnagyobb baj a zsidóságra az, ha zsidók állanak ellenségeink szolgálatába. Ha zsidók adnak a hazugságnak olyan látszatot, mintha igazat mondanának és szolgáltatnak fegyvert az ellenség kezébe oly módon, mintha a zsidóságot akarnák megvédeni.

Gyakran fog el bennünket mostanában az az érzés, hogy zsidó közületek zúdítják mostanában a zsidóság fejére a veszedelmeket, amelyek a világ-antiszemitizmus sistergő kazánjából kicsapni készülnek. Ezek a zsidó közületek politikai és osztályérdekekből a népi demokratikus országok zsidói felé igyekeznek a közfigyelmet fordítani, ahelyett hogy [a] saját országaik zsidósága felett gyülekező felhőket figyelnék és igyekeznének elhárítani a tragédiát, amelynek méreteit éppen úgy nem lehet előre látni, mint ahogy senki sem merete volna megjósolni a hitleri borzalmak gigászi arányait. Nálunk szimatolnak és fedeznek fel zsidóüldözést, hogy ezzel fedezzék, takarják el és kenjék el saját országaik antiszemitizmusának növekedését és saját kormányaik közömbösségét vagy cinkosságát ezeknek a zsidóellenes üzemeknek eltűrésében vagy támogatásában.

Ez azonban nem megy az igazság fegyverével, csakis a hazugság útján.

Hetek óta olvassuk éppen egyes külföldi zsidólapokban a torzításokat, ferdtéseket és kézenfekvő hazugságokat Magyarországgal kapcsolatban. Látjuk az erőfeszítést: antiszemitának akarják megbélyegezni éppen azt az országot, ahol a többi népi demokratikus országhoz hasonlóan, kemény kézzel állnak őrt minden faji és felekezeti gyűlölködés kísérlete felett is. Ki is merészelne Magyarországon antiszemita mozgalmat, tüntetést, izga-

tást, bujtogatást megkísérelni? Elképzelhető nálunk Mosley-féle felvonulás, Ku-Klux-Klán-féle szervezkedés, vagy olyan fasiszta folyóirat, mint ami „Fortschritt” néven a nyugati német zónában zavartalanul megjelenik? (...) És ezt a rezsimet akarják antiszemitának bélyegezni. Kik? Éppen zsidók részéről. Miért? Semmi más indokot nem találunk: politikai szolgálat érdekében teszik ezt azoknak a nagyhatalmaknak a kedvéért, amelyek a népi demokrácia rendszerét mindenképpen szét szeretnék zúzni. Hogy zsidók erre vállalkoznak, az rosszabb, mint amiről a szentírásaink beszélnek, rosszabb a „szinasz chinnam”-nál, az oktalan gyűlöletnél, amely államokat tett már tönkre és amely Jeruzsálem feldúlását előidézte.

Ami ezen a téren a napokban történt, megerősíti azt a tényt, hogy itt rendszeres, tudatos és önző kampányról van szó a népi demokratikus országok zsidóságának boldogulása, egzisztenciája és sorsa ellen.

Néhány nappal ezelőtt történt, hogy egy Herman Gray nevű tanár, az amerikai zsidó szervezet külügyi bizottságának az elnöke Magyarországról érkezett állítólagos jelentéseket és leveleket ismertetett. Íme néhány, a jelentésekben foglalt hazugságokból:

„A vallásos intézmények alkalmazottait kitelepítették... Debrecen egész zsidóságát deportálták. (*The entire Jewish community in Debrecen had been deported...*) A vallási vezetők között kitelepítették a következőket: Neumann József óbudai, Krausz Arnold soproni, Moskovits miskolci és Schück budapesti rabbikat, Spiegelt, a budapesti izr. hitközség ortodox tagozatának elnökét.” Értesülése szerint „Neumannt visszaengedték Óbudára 120 zsidóval együtt, köztük a zsidó vallási vezetőket és ezek most az aggok házában vannak.”

* *Új Élet*, 1951. szeptember 13.

Bárki írja le ezeket az ostoba és gonosz hazugságokat, nem szolgálhat vele más célt, mint hogy ellentétet szítson a magyar kormány és a magyar zsidóság között.” (...)

Lehet, akadnak büntől fertőzött lelkűek köztünk, akik csakugyan írnak ilyen leveleket külföldre. (...) [Egy z]sidó szervezetnek minden szót meg kellene latolnia – ha csakugyan zsidó érdekeket, és nem idegen érdekeket akar szolgálni –, mielőtt valamit nyilvánosságra hoz. (...) A tény ezzel szemben az, hogy Debrecenből egyetlen zsidót sem vittek el. A közleményben név szerint felsorolt személyek közül egyetlenegy sem mozdult el a lakóhelyéről. Humoros lenne, ha nem volna az egész rágalmozgás kampány reánk, magyar zsidókra olyan káros, hogy kipécézésre éppen dr. Neumann József főrabbit szemelték ki többek között, akinek pontosan akkor ünnepelték óbudai rabbiságának 25. jubileumát, amikor az ő kitelepítésének hazug hírért világgá röppentették.

A Zsidó Szervezet Tanácsadó Testületének ülését és Herman Gray professzor beszédét valamennyi zsidó világlap közli. (...)

Erélyesen és határozottan elismételjük,

amit már egy ízben is elmondtunk: mindez a sok hazugság, kérvényezés, akciózás nem zsidóvédelem, hanem zsidók ellen való támadás. Ismételjük: a kitelepítéseknek nem volt zsidó jellege, nem volt zsidó ügy. Mi nem követelünk magunknak kivételes elbánást és helyzetet, mi azt az egyenlőséget kívánjuk, amelyet az alkotmány előír. Tiszta lelkiismerettel, az igazság tudatában senki sem tagadhatja, hogy ez így is történik. A zsidóság mai vezetőinek nincs kurta memóriájuk. (...) Mi nem felejtünk olyan könnyen. Mi hálával, becsülettel és szolidaritással viseltetünk a népi demokratikus rendszer iránt, amely az antiszemitizmust nem tartja „erőteljes érzésnek”, hanem bűnnek, aljas szenvedélynek, haszonlesés (...) megnyilatkozási formájának, amelyet: el kell fojtani és meg kell torolni. A magyar zsidóság egyetemes következős érdeke a népi demokrácia szabadsága és biztonsága[,] és ellenségünknek tekintünk mindenkit, aki bennünket akarna faltörő kosként felhasználni a népi demokrácia ellen. Ha ezt zsidók teszik, annál kárhuzatosabb[,] és eljárásukat azok közé a bűnök közé soroljuk, amelyekről a biblia is megköveteli: irtsd ki a gonoszt magad közül...”

köztársaság Alkotmánya és az ennek alapján kifejlődött gyakorlat értelmében továbbra is felekezeti tekintendő[,] és ezért mi, magyar zsidók, izraelita vallású magyar állampolgárok vagyunk.”³⁷ De lássuk, miként élt a hivatalos, egyszerre pártállami és zsidó felekezeti üdvtörténet szerint a hazai zsidóság a szabadsággal, miként re- és dekonstruálta az 1938 és 1945 között kényszerűen újrakonstruált zsidóság zsidó életét! „A testileg és lelkiileg meggyötört zsidóságba a felszabadulás lelkesedést öntött és elindult hajlékainak felkutatására, élni akart. Egyben hozzáfogott

felekezeti életének újjáépítéséhez. Az első cél a magyar zsidóság felélesztése volt.”³⁸

Seifert Géza a magyar zsidóság felélesztésének kiemelkedő dokumentumaként közölte dolgozatában (újra) a Pesti Izraelita Hitközség előjáróságának 1945. március 27-i szövegét. Az 1975-ös Seifert számára ez volt az egyetlen korabeli dokumentum, amit a MIKOK évkönyvében megjelent, az 1945–1975 közötti magyar zsidó történelemről szóló szövegében publikált.

Seifert 1947-hez, a magyarországi (kommunista) fordulat évéhez és hónapjaihoz kötötte azt a (számára 1975-ből nézve 1947-re befejezetté vált) tény, hogy „a magyar zsidóság

37 Kicsit lejjebb ehhez hozzáfűzi: „A magyar zsidóság egységes országos szervezete magába foglalja az ország összes izraelita lakosságát. A szervezethez való tartozás csak az izraelita vallásfelekezethez való kilépéssel szűnik meg.” I. m. 329–330. o.

38 Uo. 319. o.

SZÓZAT A PESTI ZSIDÓSÁGHOZ!

„Hosszú, szomorúan vészterhes hónapok után fordul a Pesti Izraelita Hitközség vezetősége a hitközség tagjaihoz. Évszázados múltra visszatekintő hitközségünk ismételten megállotta [a] történelmi idők viharát és elmondhatjuk, hogy az utolsó hónapok irtózatosan romboló orkánjában is bár megtépázottan, fennmaradt... Amikor tehát köszöntjük sok szenvedés után mindazokat, akik hűségesek maradtak és ragaszkodtak ősi zsidó közösségünkhöz, fájdalmas megemlékezést szentelünk azoknak a sok ezreknek elmúlása felett, akiket az elmúlt idők könyörtelensége kitepelt sorainkból. (...)

Istennek hála, sok ezer zsidó testvérünk a fővárosban át tudta vészelni az utolsó hónapok és hetek sújtó csapásait, az ő megmaradásuk záloga, biztosítéka annak, hogy romokba roskadt hitközségünket fel tudjuk építeni. Akik itt vagyunk, ismerjük és láttuk a mi hitközségünket ereje teljében, működésének fénykorában is: intézmények egész sora szolgálta közösségünket... (...) Mindez most romokban hever és felépítésre vár: a falak leomlottak, a keretek megsemmisültek, mindaz, ami intézményeinket létrehozta, életben tartotta és táplálta, megmaradt. Tagjaink (...) élnek, és ezért hittel a zsidó élni akarásban, reményünket vetve a zsidó összefogásba, feléjük fordulunk és hívjuk őket a felépítés munkájához. (...)

Amidőn hívjuk zsidó testvéreinket hitközségünk felépítésének munkájához, egyben gyors segítségüket is kérjük, mert e pillanatban közösségi életünk megindításához a legcsekélyebb előfeltétellel sem rendelkezünk[,] (...) mert mindenből kifosztották hitközségeinket. Ez idő sze-

rint a szabályszerű hitközségi adókvetést még megindítani nem tudjuk...

Törhetetlenül bízunk a Pesti Izraelita Hitközség jövőjében. Meggyőződésünk, hogy lesz a mi testvéreinkben ősi hitközségünket megalapozó és fenntartó, apáink emléke iránti emlékezésből fakadó szent érzés s a jövőendő élni akarásban megizmosodó lelkesedés; így hitközségünk romjaiból újjá fog épülni és ismét oltalmat nyújt majd a zsidó szeretetnek, mentsvára lesz a zsidó vallásnak, fellegvéra a zsidóöntudatnak és temploma a zsidó hitnek.”*

A fenti szózatot követően Seifert visszatért a főleg budapesti zsidóság jelenkortörténetének alkotmányos és törvényi kereteihez, hogy megállapítsa:

„A magyar zsidóság megújult életerejével, anyagi áldozatvállalásával, amelyhez a Magyar Állam és a külföldi zsidóság segítsége, támogatása járult, hozzákezdett a templomok és intézmények újjáépítéséhez.”**

Seifert jubileumi dolgozata külön kiemelte az Új Élet megindítását, amelynek beköszönő (1945. november 13-i) száma vezércikkéből hosszasan idézett, mondván:

„Az új élet meghirdetése mellett lapunk megindításának indokaiul és új szellemének irányvonalául rögzítette: »Érezzük a történelem felelősségteljes pillanatát, a história vasöklének súlyát, amikor ennek a szónak hatalma lelkünket áthatja. Új élet elkövetkezését hirdetjük, annak tudatában, hogy semmit sem felejtünk és nagyon sokat tanultunk...«”***

* Uo. 320–322. o.

** Uo. 323. o.

*** Uo. 324. o.

vallási tradíciójának megfelelő életét helyreállította. A magyar zsidóság megerősödését jelentette az állam és az izraelita hitfelekezet

között létrejött, 1948. december 7-én ünnepléses keretek között aláírt Egyezmény.” Seifert szavai szerint ezt az egyezményt tel-

jesítette be az 1949-es, népköztársasági alkotmány, mellyel „a magyar zsidóság teljes és valóságos vallásszabadságot nyert, amely a második világháború náci üldöztetése után megmaradt maradék magyar zsidóság biztonságát és megerősödését jelentette.”³⁹ Az 1945-ben fel- és megszabadult zsidóság – ahogy szerzőnk mondta – helyreállított és megerősödött intézményei 1975-ből visszatekintve az alábbiak voltak.

A hitközségek, amelyek közül kiemelkedett a Budapesti Izraelita Hitközség.

A zsinagógák, a harminc budapesti zsinagógával és imateremmel. A Dohány utcai zsinagóga főünnepi és *mázkir*-istentiszteleteinek⁴⁰ magas látogatottsága alapján Seifert kijelentette, hogy „a magyar zsidóság ragaszkodik az istentiszteletek látogatásához.”

Az Országos Rabbiképző Intézet, amelyről fontosnak tartotta megjegyezni, hogy „a felszabadulás után hallgatókat oktatott Kelet-Németországból, Csehszlovákiából, s az 1973/74-es tanévtől kezdve a Szovjetunióból.”

Az Anna Frank fiú- és leánygimnázium. „Gimnáziumunk működtetésével hathatósan kívánjuk szolgálni az új magyar zsidó nemzedék vallási és világi oktatását.”

A Talmud Tóra-tanfolyamok, amelyekkel – így Seifert – „elérni kívánjuk, hogy az állami iskolákban tanuló és más zsidó fiatalok megfelelő felkészültséggel, tudással rendelkezzenek a zsidó élet vallási ismereteinek vonatkozásában.”

A zsidó fiú- és leányarvház.

Az ortodox jesiva.

A kásrusz-intézmények⁴¹ (Budapesten 1975-ben kilenc neológ és három ortodox mészárszék volt, továbbá négy ún. baromfivágoda mellett két szalámi- és kolbászáru-üzem; az Ortodox Tagozat Budapesten két rituális éttermet tartott fenn). Seifert a kóser bor, pálinka, tej, fűszerek stb. előállítását is megoldottnak nevezte. A hitközség maceszgyára más kelet-európai országok részére is termelt. Ugyanitt Közép-Európa legszebb mikvéjeként⁴² említette a Kazinczy utcait.

A vallási kulturális rendezvények, elsősorban az intézményes széderezték.

A Női Tagozat és csoportok, amelyek Budapesten minden körzetben léteztek.

A Szeretetkórház és betegotthon az Amerikai úton.

A szeretetotthonok. 1975-ben a háromból kettő (egy ortodox és egy neológ) működött Budapesten. „1953-ban a Magyar Népköztársaság intézkedése állami feladattá tette az aggok gondozását és ellátását. A magyar zsidóság felekezeti szervei is részt vállaltak államunk e nemes elhatározásában.”

A balatonfüredi üdülő.

A Múzeum.⁴³

A könyvtár (a Rabbiképző könyvtára).

A [Magyar Zsidó] Levéltár (1970-től).

A könyvkiadványok.

Az Új Élet.

A szociális intézmények, a budapesti központi konyha, ahonnan napi kétezer adag ételt osztottak ki a rászorulóknak '75-ben.⁴⁴

Seifert 1975-ben megjelent dolgozata pontosan mutatja meg annak a szűk felekezeti, rituális falnak a konkrét határait, amelyen belül a magyarországi, és elsősorban a budapesti zsidóság zsidóként létezhetett, határozhatta meg önmagát az államszocializmus évtizedeiben. Az írást megjelentető *MIOK* évkönyveket lapozgatva azért az is föltűnhet az olvasónak, hogy ezeket a falakat már a hetvenes évek végén is kikezdték, mind kívülről, mind pedig belülről. Az önkéntes, egyszerre politikai és felekezeti gettó már korántsem volt olyan szilárd, mint azt az ötvenes években elképzelték.⁴⁵

39 Uo. 325–327. o.

40 Emlékima a halottakért. (A szerk.)

41 Kasrut: a kóserági szabályok betartása. (A szerk.)

42 Rituális fürdő. (A szerk.)

43 Magyar Zsidó Múzeum, a Dohány utcai templommal egybefüggő épületben. (A szerk.)

44 Seifert: i. m. 335–349. o.

45 A *MIOK* évkönyveiben sorra jelentek meg versek Pilinszkytól, Illyéstől, Csoóritól, de Sütő Andrást is közölték.